

CĂLĂTORIA LUI HERODOT ÎN MAREA NEAGRA

Din nefericire ne-au rămas foarte puține știri despre viața „părintelui istoriei”. Acest sfătos povestitor, care cucerește și astăzi pe cititor prin tonul mucalit al istorisirii, în care transpare spiritul, simpatiile și antipatiile, într-un cuvânt: temperamentul său, nu a lăsat mai nimic despre propria sa viață. De aceea, la o serie de întrebări cercetătorul modern nu poate afla decît răspunsuri conjecturale, obținute din datele sau aluziile aflate în operă.

Cîteva elemente de biografie ne sînt totuși cunoscute, iar dintre acestea două mi se par a avea o importanță deosebită, atunci cînd pornim pe urmele sale, în călătoria din Marea Neagră. Primul este că cel dintîi istoric al grecilor (născut probabil între 490 și 485 î.e.n.), acela care avea să-și dedice viața imortalizării victoriei lor asupra „barbarilor”, nu era el însuși decît în parte grec. Provenea dintr-o familie în care tatăl mai purta încă nume carian, deși unul din unchi, poetul Panyasis, compusese un cunoscut poem în limba greacă. Herodot se născuse într-un oraș aflat în partea cea mai puțin grecească — dacă se poate spune așa — a lumii egeene, și anume la Holicarnas. Orașul se găsea în colțul sudic al coastei asiatice a Mării Egee, în provincia Cariei, unde se întîlneau cel puțin trei civilizații diferite: aceea veche anatoliană a carienilor, aceea greacă, care nu afectase încă decît superficial tradițiile indigene, și, în sfîrșit, civilizația Orientului Apropiat, în ultimele momente ale istoriei sale sub dominația perșilor achemenizi. Fiu al acestui oraș de la răscruce de lumi, Herodot s-a dezvoltat ca un spirit deschis la cunoașterea civilizațiilor „barbare”, apropiindu-se de ele cu aceeași curiozitate cu care a pornit și la cunoașterea diverselor părți ale lumii elene.

Un al doilea element biografic este acela al exilului lui Herodot. În vremea copilăriei sale, Halicarnasul era condus de tiranul Lygdamis, vasal al imperiului persan. Familia istoricului, dușmană tiranului, a participat la o răscoală eșuată împotriva acestuia. În anii 488/7, împreună cu ai săi, Herodot a căutat refugiu la Samos. Aspirația către libertate este una din

temele cele mai emoționante din opera sa. Ea a făcut din Herodot un exilat, și această situație este de prim interes pentru înțelegerea caracterului operei. Pentru noi modernii situația exilaților din lumea greacă antică nu este ușor de înțeles. Izgoniți dintr-o cetate, ei erau primiți cu suspiciune în alta, fiind socotiți elemente dizolvante ale ordinii și stabilității instituțiilor. Așa se face că Herodot, cu statutul de expatriat, a arătat înțelegere în peregrinările sale atât pentru greci cât și pentru străini, formându-și o viziune globală asupra comunităților cu care a luat contact, altfel greu de realizat pentru cineva care ar fi rămas în cuprinsul unei singure cetăți, rob al unui anumit patriotism local. Desigur că statutul de expatriat a făcut dramatică viața sa personală, prin pierderea drepturilor cetățenești din cetatea de baștină, dar exilul a însemnat poate o condiție determinantă pentru ca Herodot să devină nu numai părintele istoriei universale dar și al etnografiei.

CĂLĂTORIILE

Herodot a călătorit mult. Mînat de o nesățioasă curiozitate, a străbătut lumea în lung și în lat. Pentru a ne da seama de amploarea acestor călătorii mă mulțumesc să arăt că el a bătut cu piciorul Egiptul, coborînd adînc de-a lungul Nilului ; a călătorit în Cirenaica, în regiunile pontice, în Siria, traversînd deșertul pînă la Eufrat pentru a ajunge la Babilon în Macedonia, Greci, Sicilia și în Sudul Italiei, unde avea să se stabilească în final (în colonia ateniană Thurioi din Sudul Calabriei). Din nefericire, nu avem elemente externe pentru a putea situa cronologic aceste călătorii. Este însă probabil că ele erau deja încheiate (cu excepția celor din Italia și din Sicilia) înainte de 449, data încheierii păcii dintre Atena și Persia. Filologii au propus și o cronologie relativă a călătoriilor. În cadrul unei asemenea serii, călătoria în Marea Neagră se situează printre primele, adică probabil în deceniul 460–450 î.e.n.

TRASEUL CĂLĂTORIEI DIN MAREA NEAGRĂ

Punctul de intrare a fost Bizanțul, unde Herodot venise probabil de la Samos. Înainte de a ajunge aici el făcuse escale în Marea Marmara, la Proconnes și la Cyzic, ultimul dintre aceste două orașe funcționînd ca un fel de „centru bancar” pentru unele colonii grecești din Marea Neagră. De aici adunase deja o serie de informații despre populațiile din stepele nord-pontice. Este imposibil de spus, după slabele aluzii din Istoriile sale, dacă Herodot s-a îndreptat apoi direct către Nord, sau dacă a vizitat mai întîi coasta sudică a Pontului Euxin. Comentatorii moderni consideră mai probabilă cea de a doua ipoteză și eu mă alătur acestora. El a ajuns deci, de-a lungul coastei Anatoliene în răsăritul Mării Negre, în Colchida. Această țară, așezată la poalele Caucazului, exercita de multă

vreme o stranie fascinație asupra spiritului grec, care în miturile sale situa acolo pe Medeea și Lina de aur, precum și părți din ciclul legendelor Argonauților. Aici, unde nu cu multe secole în urmă înflorise civilizația Urartu, era – în veacul al V-lea î.e.n. – sediul unei formațiuni politice, a cărei capitală a fost recent identificată (la Vani), și este în curs de cercetare de către arheologii gruzini.

Nu știm cât a zăbovit Herodot în Colchida. Datele culese de el nu sînt numeroase și ele nu se referă la restul țărmlui răsăritean al Pontului Euxin, ceea ce ne face să presupunem că istoricul din Halicarnas nu a continuat călătoria sa de-a lungul coastei mării către Nord. El pare a se fi întors pe același drum, oprindu-se la aproximativ jumătatea distanței pînă la Bosfor, în apropiere de Sinope, pentru a traversa de aici Marea Neagră, îndreptîndu-se către Nord, unde se afla portul Sindiké, pe țărmul meridional al peninsulei Taman. Știm aceasta din mărturia lui Herodot, care (în cartea IV, cap. 86) declară că a măsurat el însuși această distanță, durata traversării fiind de trei zile și două nopți. Informația este prețioasă, deoarece reprezintă cea mai veche dovadă că grecii practicau încă de atunci nu numai cabotajul, adică navigația de-a lungul țărmurilor, ci și cursele în larg, cunoscînd regimul curenților și al vinturilor din bazinul Mării Negre.

Odată ajuns la Sindiké, Herodot, fără a zăbovi, continuă către apus pe țărmurile Crimeii, probabil fără a da pe la Panticapaion (astăzi Kerçi), viitoarea capitală a regatului bosporan, pe care nu o amintește niciodată în Istorie. În schimb descrie cu destulă fidelitate țărmurile Crimeii și situația ei etnografică. În sfîrșit ajunge la Olbia, bogatul oraș așezat pe malul apusean al limanului Bugului, aproape de vărsarea Niprului. Peisajul regiunii olbiene este prezentat cu oarecare culoare: „De-a lungul [Niprului] se află pășuni frumoase și bogate pentru turme; [fluviul] dă pește mult, de cel mai bun soi, iar apa lui este foarte bună de băut și curge limpede pe lângă malurile mloase; culturile pe maluri sînt minunante iar iarba, acolo unde pămîntul nu este semănat, crește uimitor de înaltă; la gura fluviului sarea se alege de la sine în grămezi uriașe de bulgări (IV, 53)“.

Olbia a fost principala escală din călătoria lui Herodot în Marea Neagră. Istoricul s-a instalat aici pentru o durată pe care nu o putem preciza, suficientă însă pentru a-i permite constituirea unui gros dosar de informații, pe baza căruia va redacta relatarea despre Scitia. De ce Herodot a ales Olbia și nu Panticapaion, pe care – așa cum am arătat – pare să-l fi ocolit, deși poziția sa în cadrul lumii scitice și legăturile vii cu lumea greacă metropolitană erau cel puțin tot atît de importante? Desigur multe elemente de circumstanță, astăzi imposibil de determinat, au jucat un rol hotărîtor în alegerea lui Herodot. Este posibil însă ca anumite particularități ale poziției Olbiei să-l fi condus la decizia pe care a luat-o. Situată într-o zonă fertilă, legată prin numeroase căi fluviale de interiorul continental, Olbia era la acea dată poarta de pătrundere a mărfurilor și a negustorilor pînă adînc în mijlocul mișcătoarelor și misterioaselor populații din interiorul actualului teritoriu al U.R.S.S. Cercetările arheologice au arătat cît de departe pătrunseseră în veacul al V-lea î.e.n.

mărfurile primite de olbieni din Grecia, sau fabricate chiar de ei : ele sînt atestate pînă în zona Bugului și a Niprului Superior, dincolo de Kiev, fără a se opri însă acolo. Asemenea obiecte erau tranzacționate din trib în trib pînă departe către răsărit, dincolo de Volga sau chiar dincolo de Urali. Odată cu mărfurile circulau însă și ideile, informațiile, poveștile – unele mai fabuloase decît altele, –, iar piața centrală a Olbiei, agoră, devenise locul de întîlnire al oamenilor celor mai felurii. Aici se instalase Herodot pentru a asculta din gura unuia sau a altuia tot felul de povești despre o țară septentrională, odinioară populată în imaginația grecilor de monștri. Dar aici veneau și informații despre regiunile de la apusul Scitiei, cu care Olbienii aveau contacte diverse și care îl interesau pe Herodot în aceeași măsură. Ori toate acestea nu se puteau aduna decît la Olbia, și aceasta pare a fi cîntărit decisiv în alegerea lui Herodot.

Herodot a întreprins și unele drumuri în interiorul Scitiei, dincolo de hotarele „moșiei” olbienilor, a teritoriului lor agricol. Unul dintre ele s-a desfășurat de-a lungul Bugului, depărtare de 4 zile de oraș, pînă la punctul numit pe limba scită Exampaios. Al doilea pare a fi avut ca țel mormintele princiare ale scitilor, din ținutul Niprului mijlociu, unde Herodot a ajuns de-a lungul fluviului și a afluentului acestuia Inguleț.

Cine erau informatorii lui Herodot la Olbia ? Este sigur că unii dintre ei erau chiar sciti după cum mărturisește însuși istoricul : „Știri nu este greu că capeți fie de la unii sciti care ajung pînă la ei [este vorba de agripei], fie de la grecii din portul Boristheniților (Olbia) și din alte porturi ale Pontului (IV, 24)”. Este vorba de scitii mai mult sau mai puțin elenizați, ca majoritatea localnicilor cu care Herodot a avut de-a face. Spre deosebire de alte călătorii ale sale, ca aceea din Egipt sau din Orientul Apropiat, unde Herodot se adresase în special preoților, ca păstori ai tradițiilor locale, la Olbia el își culege datele de la negustori, care știau grecește atît cît le era necesar pentru negoțul lor. Evident, însă că grecii din Olbia ei înșiși erau principalii „subiecți” ai anchetelor lui ; printre ei Herodot amintește de un oarecare Tymnes, din apropierea familiei regelui scit, care a dat cîteva importante știri despre genealogia acestora.

După șederea la Olbia, Herodot a luat calea întoarsă. El a făcut drumul pe mare, pe lîngă țărmul vestic al Mării Negre, pînă la Apollonia Pontică (astăzi Sozopol, în Bulgaria), probabil fără escală. Așa se explică de ce despre Delta Dunării, pe lîngă care a trecut, nu consemnează nimic. El pare a nu se fi oprit nici la Histria, la acea dată unul dintre cele mai strălucite orașe din Marea Neagră. Sînt însă motive să credem că la Apollonia Herodot s-a oprit, parcurgînd restul drumului pînă la Perinth (pe malul european al Mării Marmara), pe uscat, urcînd cursul rîului Tearos pînă la izvoarele, după care călătoria pontică se încheie.

CE A URMĂRIT HERODOT PRIN CĂLĂTORIA SA ?

Care a fost scopul călătoriei istoricului din Helicarnas ? Care a fost ținta anchetei sale în această parte extrem septentrională a lumii elene ? Răspunsul care ne vine imediat în mînte este că istoricul grec în intenția de a

scrie povestea mării încleștări dintre greci și perși; a mers pe urmele expediției scitice a regelui Darius – cea care a premers și a pregătit întrucîtva primul război greco-persan – pentru a studia și a descrie cadrul etnografic în care ea s-a desfășurat. Filologul german Felix Jacobi a întreprins însă o confruntare între itinerarul pe care l-a parcurs Herodot în Marea Neagră și acela al expediției lui Darius împotriva sciților. Din această confruntare reiese destul de limpede că istoricul grec a vizitat o serie de locuri care nu aveau nimic de-a face cu expediția persană și că în schimb nu a văzut tocmai acelea prin care, după datele consemnate de el însuși și confirmate de istoriografia modernă, Darius trecuse. Prima concluzie care se poate trage din aceste observații este că la data cînd Herodot s-a angajat în periplul pontic – care, așa cum spuneam mai sus, este una dintre cele dintii călătorii ale sale – el nu avea încă în minte ideia alcătuirii unei istorii a perșilor, în cadrul povestirii conflictului greco-persan.

Este însă posibil ca în primele drumuri de cercetare, Herodot să nu fi pornit ca istoric, ci ca geograf. Călătoria sa pontică trebuia să-i ofere noi informații pentru o scriere asupra coastelor Mării Negre, care să repete întrucîtva amplificînd o descriere mai veche a milezianului Hekataios. Un alt învățat german, Kurt von Fritz, remarca interesul lui Herodot pentru problemele legate de formarea continentelor și de cele mai vechi încercări de cartografiere a lumii cunoscute de greci. Oricum ar sta lucrurile, este destul de evident că atît călătoria pontică, cît și o bună parte din cele efectuate în lumea răsăriteană a Mediteranei, prin natura observațiilor consemnate în Istorie, indică interesul viu al lui Herodot, în vremea tinereții sale, pentru etnografie și geografie. Cînd, în ce moment al vieții s-a hotărît să devină istoric și să scrie istoria celor două mari războaie greco-persane nu se poate preciza. De răspunsul acesta ar depinde nu numai înțelegerea dezvoltării personalității lui Herodot, dar și aceea a constituirii istoriei ca disciplină autonomă. Sigur este însă că preocupări de asemenea ordin apar abia după ce el își încheiase călătoria pontică, și că Herodot nu se va mai reîntoarce în Nord ulterior pentru a-și completa notele asupra ținuturilor prin care Darius trecuse.

Herodot a redactat relatări, pe care le numea *lógoi* (= povestiri), și despre celelalte călătorii ale sale. În Istorie s-au păstrat resturi din asemenea *logoi* despre Egipt, despre Samos, despre Lydia, Assyria etc. Toate par a fi capitole dintr-o descriere a oicumenei. Unii filologi au încercat chiar să examineze structura unor *logoi* și să identifice elementele comune pe care acestea le aveau. S-a putut constata astfel că erau organizați sub formă de prelegeri, de conferințe, pe care Herodot, ca atîția alții din acea vreme, le ținea în diverse orașe ale Helladei, dar mai ales la Atena și în Sudul Italiei. Asemenea conferințe erau adaptate de conferențiar auditoriului său. Este interesant de observat că în cuprinsul aceluia *logos* scitic, descrierea peisajului Crimeei este prezentat pentru a putea fi înțeles de publicul atenian și sud-italic, prin introducerea unor comparații familiare acestora. Dar conferințele nu erau ținute o singură dată, ci se repetau în fața unui auditoriu diferit. Cei mai cunoscuți conferențieri iti-

neranți ai vremii erau sofistii, al căror mijloc de existență consta tocmai în exercitarea unei asemenea profesiuni. Ne amintim de paradoxala definiție dată sofistului pe care Platon o pune în gura lui Socrate : „un sofist nu este oare un om care face comerț en gros și cu de-ămănuntul cu lucrurile din care sufletul își trage hrana ?” (Protagoras, 313 C). Avem de altfel o strălucită mărturie a profesiunii de conferențiat exercitată de Herodot, precum și a succesului ei „de public” : o cronică tîrzie, scrisă de Eusebiu din Caesareea, consemnează faptul că Herodot a fost răsplătit de către Atenieni pentru conferințele sale în jurul anului 446/445 cu o importantă sumă de bani.

Așadar, Herodot și-a început peregrinările sale cu intenția de a da o descriere a lumii locuite, așa cum o făcuse, o generație mai înainte, Hekataios din Milet. Substanța relatărilor sale a fost utilizată în compunerea unei serii de conferințe, cu care el s-a dus din oraș în oraș. Către mijlocul vieții, poate deja din vremea lungului său popas la Atena, unde cîrnuia Perikle, Herodot se decide să reformuleze imensul material adunat și să alcătuiască cadrul etnografic al istoriei războaielor greco-persane. Această a doua redactare precum și compunerea povestirii istorice se plasează în ultima parte a vieții sale, încheiată în noua patrie, colonia Thurioi din sudul Calabiei. În acea vreme el nu mai introduce în text alte observații de ordin etnografic sau geografic recoltate din Italia și din Sicilia, deoarece interesul său se concentra exclusiv asupra narațiunii istorice.

Restructurarea acelor *logoi* etno-geografici și adaptarea lor la necesitățile povestiri istorice a putut fi urmărită de critica filologică modernă. S-a putut astfel constata — și astfel ne întorcem la *logos*-ul scitic — că rearanjarea materialului în funcție de povestirea expediției lui Darius împotriva sciților a impus substanțiale modificări. Propriile sale observații, făcute în timpul călătoriei în Marea Neagră se dovedeau a fi fost insuficiente. Herodot le-a completat printr-o serie de date aflate în scrierile predecesorilor săi. Așa se face că, în forma lor definitivă, relatările lui Herodot cu privire la populațiile din jurul Mării Negre se pot clasifica astfel, după proveniența lor :

- observațiile făcute de Herodot el însuși la fața locului, în ținuturi pe care a ajuns să le viziteze ;
- informații culese de la locuitorii regiunii ;
- informații despre aceste regiuni culese de la greci din alte părți ale oikumenei ;
- date preluate de la scriitorii mai vechi.

PROVENIENȚA INFORMAȚIILOR LUI HERODOT DESPRE POPULAȚIILE ȘI LOCURILE ȚĂRII NOASTRE

Cum Herodot este unul dintre primii scriitori care furnizează informații despre trecutul țării noastre, în special despre geți și despre agatirși, să vedem în ce măsură se poate stabili proveniența acestor știri, și în ce măsură ele au fost culese de el în cursul periplului său pontic.

Ceea ce este destul de sigur este că istoricul din Halicarnas nu a călcat nicăieri pe pământul țării noastre. În drum spre Bosfor, el a văzut poate de la distanță gurile Dunării și coasta dobrogeană, dar textul său nu păstrează amintirea acestora.

Există însă în opera sa câteva prețioase informații pe care istoricul grec le-a cules el singur și care prin aceasta dobîndesc valoare de autenticitate sporită. Mă refer în primul rînd la acelea despre geți și credințele lor religioase. Este vorba de celebrul pasaj în care se discută figura lui Zalmoxis, din cartea IV, cap. 94–96. Tot aici se găsește și prețioasa informație cu privire la credința în imortalitate a geților: „Ei (adică geții) cred că nu mor, și că acel care dispăre din lumea noastră se duce la zeul Salmoxis”. Această propoziție împreună cu celelalte știri asupra acestui aspect atît de interesant dar enigmatic al religiei getice au dat naștere la numeroase comentarii și la discuții aprinse, asupra cărora, cu tot interesul lor, nu ne putem opri aici. Este însă de relevat că Herodot declară el însuși că deține aceste date „de la grecii care locuiesc în Hellespont [=Dardanele] și în Pont”. Nu avem nici o indicație cu privire la escalele sale în Hellespont, unde principalele orașe la acea dată erau Sestos, pe malul european și Abydos, pe cel asiatic. Prin ele se scurseseră, cu cîteva decenii mai devreme, armatele persane din Scitia, și este probabil că tot aici se oprise și istoricul din Halicarnas. Prin poziția lor de porți de trecere pentru corăbiile care navigau între Egeea și Marea Neagră, la Sestos și la Abydos se adunau multe informații. Cît privește pe grecii din Pont la care se referă Herodot în acelaș text, ei nu pot fi decît olbienii, în mijlocul cărora el a stat mai multă vreme. Este de altfel interesant de remarcat că relatarea despre Salmoxis, cel mai vechi text despre acest personaj din întreaga literatură antică, apare deja colorată de interpretarea informatorilor greci, față de care, de altfel, Herodot a avut grijă să ia distanță critică.

Al doilea pasaj este acela în care Herodot descrie sistemul fluvial al Scitiei, precum și relatarea asupra bazinului Dunării, cu afluenții ei din stînga și din dreapta (cartea IV, cap. 47–50). În acest text găsim înșirarea principalelor rîuri care traversează țara noastră, începînd cu Prutul (Porata/Pyretos), pînă la Maris (Mureșul ?), precum și localizarea agatirșilor în Transilvania. Pasajul, în parte confuz dar esențial pentru istoria veche a țării noastre, a lăsat să curgă multă cerneală din tocurele istoricilor și arheologilor. Felix Jacobi a observat însă că el formează corp comun cu descrierea rîurilor Scitiei și că nu are la bază observații ale lui Herodot decît în ceea ce privește cursul inferior al Niprului și al Bugului. În rest este de presupus că descrierea a fost preluată *tale quale* de la Hekataios, față de care a avut însă grijă să marcheze poziția sa critică. Întregul pasaj prezintă un vădit caracter de schemă, mai ales în raport cu ceea ce urmează mai departe în text, și anume obiceiurile scitilor (cap. 59–82), descrise colorat cu observații personale. Este deci de presupus că relatarea asupra rîurilor face parte din acel ultim „strat” de redactare, adăugat în vederea compunerii cadrului geografic al povestirii expediției scitice.

Mai greu de determinat este însă proveniența informațiilor din textul despre populațiile vecine cu scitii (cartea IV, cap. 102–117), unde se află

faimoasa dar scurta descriere a neamului agatirșilor, pe care o redăm aici: „Agatirșii sînt foarte gingași și iubitori de aur; ei poartă mai ales podoabe de aur. Femeile le au în comun, ca să nu fie înrudiți cu toții și să nu mai existe la e nici pizmuire, nici vrăjmășie. Cît privește celelalte obiceiuri, se apropie de traci” (cap. 104).

Este interesant de observat că în cuprinsul acestor capitole agatirșii sînt altfel localizați decît în pasajul despre afluenții Dunării, și anume undeva în partea de răsărit a țării noastre (în centrul Moldovei după Alexandru Vulpe). Această contradicție între izvoare se poate explica prin diversele „straturi” de informare și de redactare ale Istoriilor lui Herodot. În timp ce pasajul despre afluenții Dunării pare a fi fost preluat de la alți scriitori, *logos*-ul despre populațiile vecine cu sciții, deși împănate cu elemente luate din alte scrieri (poate chiar de la Hekataios din Milet), a fost „adus la zi” și controlat prin informații culese de Herodot el însuși, în timpul călătoriei sale pontice. În acest pasaj el citează de pildă printre informatorii săi atît sciți cît și „greci care locuiesc în Sciția” (fără să ne dăm prea bine seama ce înțelegea istoricul din Halicarnas prin aceștia), ceea ce conferă o valoare și o autenticitate sporită acestei descrieri. Cît privește localizarea agatirșilor, (cea în Transilvania și cea din răsăritul României) pe două „straturi” de redactare a Istoriilor poate duce la un început de rezolvare a acestei contradicții dintre izvoare: fie este vorba de surprinderea unei migrații a agatirșilor în două momente diferite ale desfășurării ei (de la Est la Vest după Alexandru Vulpe) sau mai degrabă de o reală contradicție dintre cele două informații, dintre care una o exclude pe cealaltă, potrivit gradului ei de autenticitate.

Fără a fi avut caracterul unei cercetări sistematice, călătoria lui Herodot în Marea Neagră a adus totuși un neprețuit bagaj de știri pentru aceste regiuni și pentru istoria țării noastre.